



Dženan Mušanović

Kur'anski motivi u književnosti Johanna Wolganga von Goethea

UDK 821.112.2.09 Goethe J.W.

28

Sažetak

U ovom radu razmatramo kur'anske, islamske i orijentalne motive inkorporirane u književnom radu Johanna Wolganga von Goethea. Nastojali smo istražiti na koje su načine islam, Kur'an i poslanik Muhammed inspirirali neka od njegovih djela. Najprije donosimo biografsko-historijski kontekst. Potom slijedi sažet prikaz ulomaka Goetheovih djela inspiriranih islamom i Kur'anom. Prije svega, djelo koje potpuno zahvaća u tradiciju islama i koje je u cjelini prožeto tim motivima jest *Zapadno-istočni divan*. Ovo poglavlje ni izbliza ne obuhvata sve motive niti sve navode, no prostor nam nije dopuštao dublju i detaljniju razradu problema. Konačno, treći dio rada se posebice bavi spomenom Muhammeda u Goetheovom umjetničkom radu i njegovom oduševljenošću ličnošću Poslanika.

Ključne riječi: Goethe, islam, Kur'an, *Zapadno-istočni divan*, Hafiz, motiv, pjesnik.

1. Biografsko-historijski kontekst

Njemačka čitateljska publika dobila je priliku da upozna islam, pa je tako došla do Kur'anu, posredstvom pjesnika Hafiza Širazija. Nakon što je upoznao Hafizovu umjetnost zahvaljujući prijevodu Josepha von Hammera (1774–1856) koji je na njemački preveo cijeli *Divan* ovog perzijskog pjesnika (1813–1814), jedan poznati Nijemac bio je ohrabren i inspiriran ovim prijevodom. To je bio Johann Wolfgang Goethe koji je, inspiriran Hammerovim prijevodom Hafiza, sastavio zbirku svojih pjesama pod nazivom *West-Östlicher Divan* (*Zapadno-istočni divan*) u kojoj čitalac nalazi brojne aluzije na mjesta i običaje Istoka, područja na kojem je utemeljen islam.¹ Sam Goethe će za svoj *Divan* kasnije (u pismu Zelteru 17-V-1815) kazati da je bio intenzivno orijentalan, ali bi trebalo da bude, kako naslov govori, sinteza duha Zapada i duha Istoka.² U maju 1815. pisao je Cotti: “Moj cilj je sretno povezati Zapad s Istokom, prošlost sa sadašnjošću, perzijski s njemačkim, i pustiti da se sve to prelijeva jedno preko drugog.”³ Uspješnost takvog poduhvata potvrđuju riječi Hilme Neimarlije: “Goetheova veza s islamom danas se sve rjeđe susreće kao neobična pojava, a sve češće kao značajan odnos u životu i stvaralaštvu najvećeg njemačkog pjesnika i kao važan susret kulturnih svjetova evropskog Zapada i muslimanskog Istoka.”⁴

Enes Karić navodi da su mnoga djela o Goetheovoj diwan-fazi i njegovom odnosu prema islamu proizašla iz spoznaje da jedan od najvećih evropskih pjesnika poštuje islamsku vjeru.⁵

Goethe se u dječaćkim i adolescentskim godinama trudio što više približiti *velikom Bogu prirode* (dem Großen Gotte der Natur unmitelbar zu nähern suchte).⁶

Pjesnik Goethe je formulirao vlastitu vjeru i tražio u sebi osobnu religiju mnogo prije nego što je naišao na Kur'an. Činjenica da je kasnije u

Kur'anu našao potvrdu za mnoga osobna uvjerenja bila je, kako tvrdi profesor Karić, rezultat njegovog opsežnog istraživanja svijeta islama, proroka Muhammeda i one strane Mediterana (Okcident) koju je Zapad u to vrijeme počeo otkrivati.⁷

Annemarie Schimmel za Goethea veli da suštastveno stoji na kritičnoj tački njemačke (a time i evropske) kulturne historije, napose historije susreta s Bliskim i Srednjim istokom.⁸ Goethe se islamom bavio ozbiljno, vispreno se otimao populističkim “trendovima praćenim vodnjikavom popularnošću i perfidno njegovanim stereotipima, plasiranim tako da budu negativni, u rasponu od površnosti do tendencionalnosti.”⁹

U Goetheovim promišljanjima o islamu ne treba tražiti ortodoksnog muslimanskog teologa, već najprije čovjeka otvorenoga duha koji je bez predrasuda prilazio drugom i drukčijem i bio dostatno hrabar da bude zadivljen vrijednostima koje su se tamo nahodile i pomaljale. “Njegovo razumijevanje islama je nekonvencionalno, pomalo disidentsko, ali u isto vrijeme otvoreno, neposredno, iskreno i samim tim zanimljivo, jer otvara sasvim novu perspektivu u čitanju Svetog teksta.”¹⁰

Za razliku od Svetog pisma, poezija je često bliža ushićenju, zanosu, opijenosti. Potonje čak dobija svoju knjigu u *Zapadno-istočnom divanu*, “Knjigu konoba”, koja slavi opijenost, kako duhovnu tako i profanu – i naravno, suprotno Poslanikovo zabrani. Dovoljan dokaz da za Goethea pjesnik ponekad – osobito kad je opijen – stoji iznad poslanika [na rangu je iznad poslanika]¹¹:

Pijanica, ma kako to bilo / Svježije Boga u oči gleda. Zašto svježije? Jer pjesnik u Bogu ne motri samo morala zakonodavca: Svoju čašu vina / Ja evo sam pijem. / Niko mi granice ne postavlja nikakve. / Za sebe mislim svoje mišljenje [Sam za sebe mišlju se bavim].

Sve su te riječi izgovorene zaigrano, ironično, neozbiljno. Sve važne teme, čak i ozbiljna tema

¹ Annemarie Schimmel, *Geografija pjesnika*, prijev. Enes Karić, Bemust, Sarajevo, 2004, str. 65.

² Vidjeti: Georges-Henri Bousquet, “Goethe et l’Islam”, *Studia Islamica*, br. 33, 1971, str. 151-164.

³ Ibidem.

⁴ Hilmo Neimarlija, “Goetheovi kosmopolitski vidici islama”, *Logos*, br. 2, 2020, str. 10.

⁵ Enes Karić, “Goethe, His Era, and Islam”, *Forum, The American Journal of Islamic Social Sciences*, 36:1, str. 97.

⁶ Ibidem, str. 100.

⁷ Ibidem, str. 102.

⁸ Dženan Handžić, “Goetheova otvorenost prema svijetu”, *Novi Muallim*, br. 37, 2009, str. 118-122.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Rüdiger Safranski, *Goethe: Life as a Work of Art*, prijev. David Dollenmayer, Liveright, 2017, str. 521.

¹² Ibidem.



vjere i značaja Kur'ana i Poslanika, zaražene su poezijom u *Zapadno-istočnom divanu*.¹²

Koliko ozbiljno, onda, pjesnik shvaća i uzima religiju, pita se Rüdiger Safranski u knjizi *Goethe: Kunstwerk des Lebens (Goethe: Life as a Work of Art / Goethe: Život kao umjetničko djelo ili Umjetničko djelo života)*.

“Unaprijed najavljeno objavljivanje ciklusa pokazuje da pjesnik ne odbacuje sumnju da je i sam musliman. Da li je to samo zadirkivanje? Mladi Goethe jednom je napisao: Proroci desno, proroci lijevo / Dijete svijeta između [njih]. U Divanu, on [Goethe] je još Dijete svijeta. Razlika je u tome što sad, kako u samom ciklusu tako i u *Bilješkama i esejima ka boljem razumijevanju Zapadno-istočnog divana*, on precizira koji su mu aspekti zapadnjačke i istočnjačke religioznosti bliski.¹³

Nije sadržaj ono što se mora otkriti i vjerovati, nego ono što dotiče njegovo neposredno iskustvo. Goethe je formulirao takvo neposredno iskustvo dvije godine prije nego što je počeo raditi na *Divanu* kad je o svom djetinjstvu u četvrtoj knjizi *Poezije i stvarnosti (Dichtung und Wahrheit)* napisao: “Općenito, prirodnoj religiji zapravo nije potrebna vjera, jer je uvjerenje da se iza prirode krije, kako i jest, veliko, produktivno biće koje naređuje i usmjerava, da se (be) učini konkretno razumljivim – [takvo je uvjerenje] svima očito.”¹⁴

To je osnovno uvjerenje, izvan svake sumnje, a ipak dovoljno nejasno da ga ne dotiče sumnja. Takozvano otkrovenje/objava je druga stvar. To nije dio ničijeg vlastitog iskustva, tako da je izbor samo vjerovati u to ili ne. Takvo vjerovanje proteže se na specifične događaje, kako navodi Safranski, poput Isusove smrti na križu, vaskrsenja, hodanja po vodi i buđenja mrtvih. Vjera u takva blaženstva zahtijeva stalnu odbranu od sumnji i dvojbi. Neophodno je imati homogenu skupinu suvjernika koji mogu podržavati jedni druge i na taj način biti cijepljeni protiv sumnje. S obzirom na to da samo postojanje nevjernika ili sumnjivaca prijeti vjernicima, njihova vjera ih gura prema prozelitizmu, pa čak i fanatizmu.

Ništa od toga nije potrebno za ono što Goethe naziva *prirodnom religijom*. Njezina su uvjerenja, s jedne strane, previše nejasna da bi izazvala sumnju, a s druge strane, toliko su

samorazumljiva da sumnja na njih ne može utjecati. Njegova religija nije osebujna, već elementarna. On govori samo o velikom biću koje je skriveno iza cijele prirode i definitivno se ne očituje u jednoj osobi ili ograničenom, jedinstvenom događaju, da ne govorimo o pisanom dokumentu otkrovenja.

Oboje podjednako, i Biblija i Kur'an bili su za Goethea pjesničke povijesne knjige, tu i tamo protkane mudrim izrekama, ali i travestijama svoga vremena. U njima postoji duh koji poeziji može dati krila. Ali za promišljenog vjernika taj je pjesnički duh sumnjiv jer je slobodan i uzima slobode s dogmama. Što se vjernici strožije podvrgavaju moralnom režimu, to im je slobodni duh poezije više trn u oku. Prozračni pjesnički duhovi moraju se odvući natrag na zemlju; to je zahtjev vjernika, koji vole kažnjavati druge kao naknadu za ono za šta su oni uskraćeni.

2. Goetheovo umjetničko djelo i veza s islamom i Kur'anom

Rüdiger Safranski u svojoj knjizi *Goethe: život kao umjetničko djelo* navodi da za Goethea Muhamed nije bio prevarant kakvim ga je Voltaire prikazao, već veliki čovjek, koji može biti primjerom snažne zarazne inspiracije i vrijednim proučavanja.¹⁵ Nadalje, on tvrdi da je njegovo divljenje bilo u oštroj suprotnosti s polemičkom tradicijom Voltaireove drame *Mahomet* – većinom neprijateljski nastrojene evropske književnosti osamnaestog stoljeća spram utemeljitelja islama. Trebale su prosvjetiteljske figure poput Leibniza, Lessinga i kasnije Herdera da promiču pravednije uvažavanje nekršćanskih religija, ali su njihovi glasovi ostali u manjini. Zapravo, u svojoj mladosti Goethe je komponirao “Mahometovu pjesmu” ili “Pjesmu o Muhammedu” (“Mahomets Gesang”), pjesmu koja slavi Muhammedovo duhovno vođstvo kao rijeku koja iz malih izvora nabuja u gigantski potok i konačno se izliva u okean, “simbol sveobuhvatnog

¹³ Rüdiger Safranski, *Goethe: Life as a Work of Art*, prijev. David Dollenmayer, Liveright, 2017, str. 521.

¹⁴ Vidjeti: Johann Wolfgang Goethe, *Poezija i zbilja*, prijev. Zdenko Škreb, Matica hrvatska, Zagreb, 1953.

¹⁵ Vidjeti: Rüdiger Safranski, *Goethe: Life as a Work of Art*, prijev. David Dollenmayer, Liveright, 2017, str. 413.

božanstva”: Muhammed kao božanski nadahnuti genij čovječanstva, pjesmu koju će Neimarlija osloviti kao “prvo reprezentativno svjedočanstvo Goetheova pjesničkog ulaženja u duhovni svijet islama”.¹⁶

Islam je za Goethea zaista nešto poetsko i poetično. Ali to nije ono što islama namjerava da bude. On nastoji uspostaviti moralni režim, a Muhammed – genuini pjesnik sa svojim duhovnim pričama – želi samo biti poslanik. I tako poslanik postaje pjesnikov neprijatelj, jer on je to [pjesnik] zapravo i sam. U svojoj nesklonosti poeziji, Muhammed (Mahomet) također djeluje s velikom dosljednošću u zabrani svih bajki. Kako i ne bi!¹⁷ Posljednje što njegovo učenje treba jest da se na njega gleda kao na bajku. To mora biti apsolutna istina, pa stoga ne može biti poetska. Mora poreći opasnu činjenicu da izvire iz istog korijena kao i poezija. Samim svojim postojanjem kao inventivna umjetnost, poezija potkopava tvrdnju religije na apsolutnu istinu; religija ne voli da je podsjećaju na vlastiti izmišljeni karakter. Poezija prihvaća druge tvrdnje; religija tvrdi apsolutni autoritet, ovako ili onako. To je ono što joj daje doktrinarni ton.

Drugim riječima, Goetheu je Kur’an neugodna lektira osim ako mu se ne dopusti da ga prihvati i uzima poetski. Dosaduju mu beskonačne tautologije i ponavljanja zapovijedi, prijatnije kaznama i obećanja rajskog blaženstva. Priznaje da mu je ovaj sveti tekst uvijek iznova naporan. Ali, to nije njegova posljednja riječ o tom pitanju. U istom odlomku nastavlja primjećujući da na koncu Kur’an iziskuje njegovo poštovanje jer je islam dokazao da može moralno preoblikovati čovječanstvo i kreirati društveni kontekst. Ovdje Goethe razmišlja povijesno.¹⁸ On piše da je Muhammedovo veliko postignuće bilo u tome što je donio političko jedinstvo, ekspanzivnu dinamiku i jedinstven moralni kodeks raštrkanim grupama stanovnika pustinje. To se moglo učiniti samo prilagođavanjem vodećih duhovnih principa razumijevanju i ukusu masa. Možda je zato bio nužan

cijeli moralni aparat, kao i obećanja o nebeskoj nagradi ili kazni sračunata da se dopadnu jednostavnim umovima, obećanja koja su također dio repertoara kršćanstva.¹⁹

Tu stvari bjelodano stoje, ali pjesnikov posao i zadatak drugačiji su od poslaničkog. Poslanikov cilj je bio suverenitet i pažnja prema moralnom uzgoju duha; pjesnikov je cilj slobodan uzlet individualnog duha. Goethe je na kolektivističke ideje slobode gledao s velikim skepticizmom: baš kao što nikad ne čujete toliko govora o slobodi kao što je to kad jedna strana želi podjarmiti drugu i cilj joj je ništa manje nego prebacivanje moći, utjecaja i blaga iz jedne ruke u drugu.

Ali za Goethea, moralni, politički i vojni sistemi ne daju iscrpan prikaz islama. [Pjesnik] Hafiz mu je garant da duh islama nadilazi njih. Koji je to njegov duh [duh islama] ili, kako to Goethe kaže, ono što vrhuni kao krunska ideja vodilja?

Iz religijske perspektive, to je strogi mono-teizam. Duh može biti raznovrstan i svekolik u svojim pojavama – a to je ono čime se poezija bavi – ali njegov je pokretački princip Jedno i Nedjeljivo, što odgovara ljudskom iskustvu identiteta i sepstva. Vjera u jednog jedinog Boga uvijek ima učinak podizanja duha upućivanjem i usredsređenjem čovjeka natrag na jedinstvo njegove nutrine. Goethe smatra da se to načelo dosljednije slijedi u islamu nego u kršćanstvu, gdje je ideja trojstva bila ustupak politeizmu. On je oponirao onome što je bilo *mainstream* zapadnjačke misli. Primjera radi, samo opis Kur’ana kao estetski vrijednog teksta stoji u oštroj suprotnosti s onim što je Hume nazvao “onom divljom i apsurdnom izvedbom”.²⁰

U pjesmi “Slatko dijete, Niz [Niska] bisera”, izvorno zamišljenoj za uvrštavanje u *Knjigu o Zulejbi*, kršćanski politeizam i simbol križa su stavljani na stup srama, iz Hatemove perspektive. Ta je pjesma bila provokativna, čak i bogohulna za kršćanske uši, i Goethe ju je, po savjetu svog prijatelja katolika Boisseréea, sklonio, a objavljena je tek nakon njegove smrti. Hatem naziva križ

¹⁶ Hilmo Neimarlija, “Goetheovi kosmopolitski vidici islama”, *Logos*, br. 2, 2020, str. 12.

¹⁷ Vidjeti: Rüdiger Safranski, *Goethe: Life as a Work of Art*, prijev. David Dollenmayer, Liveright, 2017, str. 522.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ian Almond, *History of Islam in German Thought: From Leibniz to Nietzsche*, Routledge, New York – London, 2010, str. 50.



koji njegova voljena nosi oko vrata đavolskom stvari – Abraxasom – a jadnu, mizernu sliku na drvetu ubraja u jedan od predmeta paganskog politeizma koji je Poslanik pomeo: s jednim, jedinim Bogom / s kojim osvoji cijeli svijet.²¹

Nijedan germanist nije tako velikodušno proučavao Goetheovu blisku povezanost s islamskim svijetom kao što je to učinila profesorica Katharina Mommsen. Ishod njezina rada danas je relevantniji nego ikad. U svom radu tvrdi da Goethe bez Orijenta ne bi bio Goethe kakvog danas poznajemo. Njegova duboka povezanost s islamom i prije Mommsena potaknula je mnoge da se zapitaju je li Goethe musliman.

Goethe ne crpi svoju poeziju samo iz Biblije, već je, poput svog uzora Hafiza, ekstrahira i iz Kur'ana. Goethe u biti ide korak dalje: daje naziv velike uvodne pjesme u *Zapadno-istočnom divanu*, koja se nalazi na samom početku *Knjige pjevača* (*Buch des Sängers*), "Hidžra", čime jasno daje do znanja da misli na Poslanikovu hidžru i slijedi njegov primjer. Muhammedova emigracija iz Mekke u Medinu 622. godine označava, kako je poznato, početak islamskog računanja vremena. U prvoj strofi "Hegire" (Hidžre²²) pjevač *Zapadno-istočnog divana* "Leti na Istok nepomućeni / Tamo patrijarhski zrak okusi!"²³ Tim duhovnim iseljavanjem u prostorne i vremenske daljine počinje nova epoha za pjesnika *Divana*. Stihovi:

*Tamo ću se ja vratiti,
U čistoću i pravednost,
Ljudskom rodu da pronađem
Nit porijekla dubokoga.
Gdje su još od Boga primali
Nauku nebesku pravu,
I razbijali nisu sebi glavu.*²⁴

²¹ Vidjeti: Rüdiger Safranski, *Goethe: Life as a Work of Art*, prijev. David Dollenmayer, Liveright, 2017, str. 522.

²² Ovu je pjesmu na bosanski jezik preveo Salim A. Hadžić. Vidjeti: Salim A. Hadžić, "Pjesma Hidžra od Getea", *Glasnik Rijaseta IZ BiH*, br. 7-8, Sarajevo, 2007, str. 623 i dalje. U Hadžićevom prijevodu navedeni stihovi glase:

"Bježi daleko, i na čistom Istoku / Da okusiš patrijarhski vazduh."²³ Johann Wolfgang von Goethe, "West-Eastern Divan in twelve book", prijev. Edward Dowden, J. M. Dent & Sons LTD, London – Toronto, 1914. (MCMXIV), str. 1 u: *The Book of Singer*.

²⁴ Ibidem. U navođenju ove pjesme, osim služenja Dowdenovim engleskim prijevodom *Divana*, koristili smo se Hadžićevim prijevodom "Hidžre".

²⁵ Ibidem, str. 2.

Mogu se odnositi kako na Kur'an tako i na Stari i Novi zavjet. Također alineje:

*Kako je riječ tamo tako dragocjena bila
Jer riječ je govorena bila,*²⁵

može se odnositi i na arapska patrijarhalna vremena i na jevrejska vremena jer su Otkrovenja i evanđelja najprije bila dio usmene tradicije.²⁶

Goetheovo otkriće bogate prirode Orijenta prepoznao je i Edward Said (1935–2003), koji ga je uz Byrona i Huga uvrstio među one koji su "svojom umjetnošću restrukturirali Orijent i učinili njegove boje, svjetla i ljude vidljivima kroz njihove slike, ritmove i motive."^{27, 28}

Dakle, Goethe je bio toliko zaokupljen otkrivanjem autentičnosti na Orijentu, ili projiciranjem na njega imaginarne autentičnosti, da je jedno poglavlje njegova djela *Zapadno-istočni divan* nosilo dalekosežni naslov "Hidžra" (Hejira).²⁹ Štaviše, pjesma "Hidžra" izabrana je kao prolegomenalna pjesma *Zapadno-istočnog Divana*.³⁰

U sljedećim redovima donosimo cijelu pjesmu "Hejira" koju smo ranije spomenuli djelomično, u prijevodu Salima A. Hadžića (uz konsultiranje prijevoda Edwarda Dowdena):

*Sjever, Zapad i Jug se razdvajaju!
Prijestolja se ruše, carstva se tresu,
Bježi daleko, i na čistom Istoku
Da okusiš patrijarhski vazduh,³¹
Uz ljubav, piće pjesmu
Da podmladi Hiserov izvor tebe.*

*Tamo ću se ja vratiti,
U čistoću i pravednost,
Ljudskom rodu da pronađem*

²⁶ Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 133.

²⁷ Enes Karić, "Goethe, His Era, and Islam", Forum, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 36:1, str. 102.

²⁸ Edward Said, *Orijentalizam*, prijev. Biljana Romić, Zagreb, 1999, str. 32. Bosanski prijevod Saidovog *Orijentalizma* sačinio je akademik Rešid Hafizović (Svjetlost, Sarajevo, 1999).

²⁹ Enes Karić "Goethe, His Era, and Islam", Forum, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 36:1, str. 102.

³⁰ Vidjeti: Salim A. Hadžić, "Pjesma Hidžra od Getea", *Glasnik Rijaseta IZ BiH*, br. 7-8, 2007, str. 623. i dalje.

³¹ Na ovome mjestu zanimljivo je spomenuti da akademik Enes Karić ove stihove prevodi na sljedeći način: 'bježi na Istok, da čist istočnjački / diše vazduh praotadžki! (izvornik: ...nach dem 'neinen Osten' / um dort 'Patriarchenluft zu kosten').

*Nit porijekla dubokoga.
Gdje su još od Boga primali
Nauku nebesku pravu,
I razbijali nisu sebi glavu.*

*Gdje preci visoko se poštovali,
Svaku stranu službu odbijali;
Omladini data granica:
Uže misli nego vjera!
Kako je riječ tamo tako dragocjena bila,
Jer riječ je govorena bila.*

*Hoću s pastirima da se družim,
U oazama se rashlađujem,
Kad putujem s karavanama,
Mabramom, kahvom i mošusem da radim;
Svaku stazu hoću da kročim
Od pustinje do gradova.
Teški gorski put gore-dolje
Tješice me tu, Hafize, pjesme Tvoje,
Dok ih vođa slatko pjeva
S mazginih visokih leđa
Da probudi zvijezde s nbea
I razbojnice pokoleba.*

*I u hamam i u krčmu kad idem,
Hafiza ću poštovanog da spomenem,
Kada duvak draga mahne,
Amber kosom me zapahne,
Čak pjesnikov šapat ljubavni
Čini i hurije požudnim!*

*Želite li mu to zavidjeti
Ili možda čak ogaditi,
Znajte samo da pjesnikove riječi
Oko vrata džennetskih [rajskih]
Uvijek tiho kucajući lebde,
Moleći se za život vječni.³²*

Pjesnik Goethe je bio oduševljen kad je otkrio da Kur'an cijeni ovaj svijet kao Božije stvorenje/stvaranje koje obiluje Božijim znakovima. Ovaj svijet nije bio ništa manje vrijedan od budućeg:

Kur'an ni u jednom trenutku ne omalovažava ovaj svijet u odnosu na onaj sljedeći, nazivajući ga dolinom suza zagađenom istočnim grijehom (Nirgends aber findet sich im Koran zugunsten des Jenseits eine Abwertung des Diesseits in der Vorstellung eines von der Erbsünde verseuchten Jammertals).^{33, 34}

Činilo se da je Goethe otkrio da tim prijevodima Kur'ana "nedostaje pjesničkog i poslaničkog kvaliteta".³⁵ Treba da zapamtimo ovu razliku između pjesnika i proroka. Od svog prvog susreta s kur'anskim tekstom Goethe se posebno zainteresirao za "pjesnički i poslanički problem" (der Problematik des Poeten-und Prophetentums).³⁶

Prema Katharini Mommsen, Kur'an je pomogao Goetheu u njegovoj potrazi: "Kur'an je zrcalio Goetheovo uvjerenje da se čovjek mora uzdići iznad raznolikosti prirodnih pojava kako bi pronašao jednog i jedinog Boga" (Seine Überzeugung, daß der Mensch sich aus der Vielfalt der Naturscheinungen emporheben müsse zur Erkenntnis des Einen Gottes, fand er im Koran gleichnishaft vorgebildet).^{37, 38}

Ovdje bi bilo važno spomenuti čovjeka čiji je doprinos našem proučavanju Goethea od najveće važnosti, a to je George Sale, pravnik koji je dugo živio među Arapima i koji je preveo Kur'an na engleski. Ovaj prijevod je cijelo stoljeće bio glavni izvor za upoznavanje svih pitanja vezanih za Kur'an. Upravo iz tog prijevoda, koji je ocijenio iznimno pozitivno, Goethe je crpio inspiraciju za vlastitu poeziju.³⁹

U kasnijoj dobi Goethea možemo prepoznati poštovanje prema Kur'anu, posebno u *Zapadno-istočnom Divanu*, djelu u kojem se islam i Kur'an poštuju na veličanstven i osebujan način.⁴⁰

Ni u svojoj 77. godini njegova fascinacija islamskom vjerom nije se nimalo smanjila, naprotiv, pojačala se. Goetheovo vjerovanje u predestinaciju ("bezuovjetnu predanost Božjoj

³² Enes Karić, "Gete (Goethe), njegovo vrijeme i islam", u: Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 16-17; Johann Wolfgang von Goethe, "West-Eastern Divan in twelve books", prijev. Edward Dowden, J. M. Dent & Sons LTD, London - Toronto, 1914. (MCMXIV), str. 1-2, u: *The Book of Singer*.

³³ Enes Karić, "Goethe, His Era, and Islam", Forum, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 36:1, str. 106.

³⁴ Katharina Mommsen, *Goethe und der Islam*, Insel Verlag, Frankfurt, 2001, str. 67.

³⁵ Ibidem, str. 32.

³⁶ Enes Karić, "Goethe, His Era, and Islam", Forum, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 36:1, str. 106-107.

³⁷ Ibidem, str. 109.

³⁸ Katharina Mommsen, *Goethe und der Islam*, Insel Verlag, Frankfurt, 2001, str. 59.

³⁹ Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 41.

⁴⁰ Ibidem, str. 44.



volji”, koja je za njega bila ovaploćenje islama) bila je vjerovatno najjača i najtrajnije veza između njega i islama. U tom kontekstu za pjesnika je, kako smo već naznačili, najznačajniji susret s Hafizom, perzijskim pjesnikom iz 14. stoljeća iz Širaza, koji je Cotta objavio u maju 1814. godine. Navedena izdavačka kuća Cotta poklonila je Goetheu *Divan*, dvotomnu zbirku Hafizovih pjesama u prijevodu Josefa von Hammera Purgstalla.

Hilmo Neimarlija piše da je Goetheov *Divan* “djelo u kojem je sublimirao, u vrhunskom jedinstvu pjesničkog i mislilačkog izraza, svoje duhovno putovanje islamskim Istokom i vlastito samoprepoznavanje u porukama Kur’ana i pjesničkom srodstvu s Hafizom Širazijem i drugim muslimanskim pjesnicima”.⁴¹ Istražujući i pažljivo čitajući prijevode Kur’ana i Hafizove poezije, Goethe je izrazio želju da nauči arapski, koji je prepoznao kao jezik Objave, kako je to napisao u pismu prijatelju C. H. Schlosseru:

“Možda ni u jednom drugom jeziku nisu duh, riječ i pismo toliko iskonski sjedinjeni.”⁴² Za Goethea je Hafiz bio pjesnik najviše skaline i vrijedan najvišeg štovanja i veneracije, te se osjećao izazvanim od njega.⁴³

U doba *Zapadno-istočnog divana*, licemjerno nastojanje da se kršćanstvo i germanizam (koji pripadaju njemačkoj naciji) izjednače, pojačali su se među romantičarima, protiv kojih je Goethe bio. To ga je potom navelo da se vrati Kur’anu i razmišljanjima o islamu.⁴⁴ Duhovna iskustva, koja je Goethe zaimao izučavajući studiozno vjersko učenje i tradiciju islama i usredsređujući se na meditacije muslimanskih pjesnika i mistika, Goethe je u svome *Divanu*, knjizi ljubavi, doveo do bjelodane umjetničke svijesti i do najprostranije, najraskošnije vizije.

Kad je Herder cijenio Kur’an kao lingvistički spomenik, on je imao odjek kod svog mlađeg prijatelja (odnosno Goethea)... U *Bilješcima i*

*raspravama*⁴⁵ u poglavlju “Muhammad”, Goethe hvali stilsku ljepotu Kur’ana riječima: “Stil Kur’ana je [...] strog, veličanstven, jeziv i ponekad istinski uzvišen. (Der Stil des Koran ist... streng, groß, furchtbar, stellenweis’ wahrhaft erhaben).” Ako poznajemo Goetheovu dikciju, onda smo svjesni da su riječi “uistinu uzvišen” doista među najvišim atributima kojima on valorizira jezičku umjetnost.⁴⁶

“Jedna od Goetheovih omiljenih kur’anskih slika bila je ona na kojoj su ljudi ‘shvatili koliko je Bog Velik i Svemoguć kroz kretanje zvijezda (im Gang der Gestirne sind dem Menschen Zeichen gesetzt für die Größe und Allmacht Gottes)”, prema Mommsenovoj. U Goetheovim književnim djelima poslanik Muhammed je često prikazivan kao onaj koji govori “pod noćnim nebom obasjanim zvijezdama.”⁴⁷

Katharina Mommsen navodi da je tekst Kur’ana – koji se u arapskom svijetu smatra vrhuncem jezičke i zvučne ljepote – suh, nivan i nespretan u većini zapadnih prijevoda. Za *Bilješke i rasprave* Goethe je koristio ne samo prijevod Josepha von Hammera nego i prozne prijevode Kur’ana, koje je načinio Theodor Arnold na osnovu engleskog prijevoda Georgea Salea.⁴⁸

U svakom slučaju, u poglavlju “Muhammed” nalazi se dugi kur’anski citat iz tog prijevoda, koji Goethe uzima u odnosu [to jest referirajući se] na središnje značenje druge sure *Krava (El-Bekare)*, te, po njegovom mišljenju, “cijeli sadržaj Kur’ana se, ukratko, nalazi na početku druge sure i glasi kako slijedi:

“U ovu knjigu nema sumnje. Ona je uputa pobožnima koji vjeruju u tajne vjere, vode računa o namaskim vremenima i koji od onoga što smo im dali odvajaju za milostinju; i koji vjeruju u objave poslone po poslanicima prije tebe i koji vjeruju u budući život: njih će njihov Gospodar uputiti i bit će sretni i zadovoljni, opominjao ih

⁴¹ Hilmo Neimarlija, “Goetheovi kosmopolitski vidici islama”, *Logos*, br. 2, 2020, str. 12.

⁴² Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 122.

⁴³ Ibidem, str. 123.

⁴⁴ Ibidem, str. 45.

⁴⁵ Johann Wolfgang von Goethe, “Bilješke i rasprave za bolje razumijevanje Zapadno-istočnog divana: orijentalna poezija”, prijev.

sa njemačkog Mirjana Vujanić, *Dubrovnik, časopis za književnost, nauku i umjetnost*, N.s., god. 10, 1999, 3, str. 190-194.

⁴⁶ Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 47.

⁴⁷ Enes Karić, “Goethe, His Era, and Islam”, Forum, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 36:1, str. 110.

⁴⁸ Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 134-135.

ti ili ne opominjao; oni ipak neće vjerovati. Bog je zatvorio njihova srca i uši. Tama pokriva njihovo lice i njih čeka teška kazna.”⁴⁹

Goethe u svom *Divanu* potpuno zanemaruje temu pakla, osim ako se pakao ne spominje ni u jednom od stihova koje citira, poput onih prethodno navedenih. Ali ga je jako zaintrigirao raj koji Kur'an jamči i obećava vjernicima i vjernicama.⁵⁰

U kontekstu ovog uzbuđenja oko raja, zanimljivo je da na činjenicu da postoji određena “sličnost” ovosvjetskih i onostranih radosti ukazuje kur'anska sura *El-Bekare* – koju je Goethe inače veoma cijenio:

وَدَبَّرَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقُوا
قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ
فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Ali one koji vjeruju [koji su prisegli vjeri] i čine dobra djela obradujte [radosnom viješću] da će njihovi biti vrtovi kroz koje rijeke protječu. Kad god im se odatle daju plodovi kao njihova određena opskrba, oni će reći: “To je ono što nam je u danima prije bilo darovano kao naša hrana!” – jer će im se dati nešto što će ih podsjetiti na tu [prošlost]. I ondje će imati čiste supružnike i tamo će ostati...⁵¹

Upravo je posebno značenje ovog kur'an-skog ajeta bilo važno i znakovito za Goetheove pjesme o raju.

Nemali broj Goetheovih pjesama u *Divanu* nadahnut je Kur'anom. U vrijeme kad je Goethe pisao *Divan*, pojavili su se dijelovi novog prijevoda Kur'ana na njemački: u *Fundgruben des Orients (Riznice Orijenta)* pod uredništvom Jozefa v. Hammera. Za neke od pjesama iz *Divana* Goethe je doslovno preuzeo Hammerov prijevod. On je u svim knjigama iz *Fundgrubena* našao kraj 142. ajeta druge sure kao moto: *Reci: “Allahu pripada istok i zapad. On vodi koga hoće na pravi put / pravim putem”*, odnosno: *قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ*

⁴⁹ Ibidem, str. 136.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Muhammad Assad, *The Message of The Qur'an*, Dar al-Andalus, Gibraltar, 1980.

⁵² Katharina Mommsen, *Goethe i islam*. Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 141.

To je nadahnulo i pokrenulo Pjesnika na njegov poznati katren, čija je prva dva stiha doslovno preuzeo iz gornjeg prijevoda, dok je u sljedeća dva dodao nešto – postupak na koji ćemo kasnije često naići kod Goethea.⁵²

Bogu pripada sav Istok! / Bogu Zapad tako isto! / Jug i Sjever, sve počiva / U rukama Boga živa.

GOD'S very own the Orient! / God's very own the Occident! / The North land and the Southern land / Rest in the quiet of His hand. (Originally in German/Deutsch: Gottes ist der Orient! / Gottes ist der Okzident! / Nord und südliches Gelände / Ruht im Frieden seiner Hände.⁵³)

Kako bi od kur'anских ajeta napravio pjesmu-posloviću, Goethe je proširio osnovnu ideju: izričito se spominju i sjever i jug, kako bi cijeli svijet “stavio” pod Božiju zaštitu. Ovaj katren uvodi skupinu talismana koji se nalaze u “Pjevačevoj knjizi” (“Buch des Sängers”, *Zapadno-istočni divan*). Sljedeći katren ove grupe zapanjujuće podsjeća na Hammerov prijevod Kur'ana. Ovdje Goethe u prijevodu petog ajeta prve sure *Fatiha* nalazi sljedeće:

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ – *Tebe obožavamo i samo od Tebe pomoć tražimo!*

أِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ – *Uputi nas na pravi put!*

I u ovom slučaju Goethe se osjećao motiviranim da od ovog prijevoda napravi proširenu pjesmu-izreku. Odan obrascu Goetheovog katrena, poprima oblik molitve:

Ti znaš i staze da razmrsiš

Kada bludnje mene smute.

I kad djelam i kad pjevam,

Usmjeravaj moje pute.⁵⁴

Ali čak i na ovom mjestu je iznenađujuće i zapanjujuće s kakvom tačnošću Goethe, koji nije mogao čitati Kur'an u arapskom izvorniku, dešifrirao njegovu poruku i značenje i prenosi ga na svom njemačkom (jeziku). “Irren” (lutanje)

⁵³ Johann Wolfgang von Goethe, “Talismane”, pojavljuje se u: *West-östlicher Divan*, u 1. “Buch des Sängers” – Moganni Nameh.

⁵⁴ Johann Wolfgang von Goethe, *West-Eastern Divan in twelve books*, prijev. Edward Dowden, J.M. Dent & Sons LTD, London – Toronto, 1914. (MCMXIV), str. 5 u: *The Book of Singer*.



znači u Goetheovoj izreci kao u Kur'anu:⁵⁵ besciljno lutanje bez jasnog plana, ali i zbunjenost zabludom. Prisjetimo se ranijeg hvalospjeva iz dijela *Mahometa* gdje se kaže: "Stani! Stani! Ne u tamu! Mene varaš i narod moj!" Tako je ovaj hvalospjev, kao što vidimo, imao kur'anske alineje kao primjer i uzor, posebno 74. ajet iz šeste sure *Al-An'ām*. Goethe je to preveo upravo iz Maraccijsva latinskog prijevoda. Za pojam "lutanje" ili "zabluda" tamo nalazimo:

إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

"Zaista, vidim da ste ti i tvoj narod u očitoj zabludi."⁵⁶

Još jedan znakovit primjer Goetheovog razumijevanja Kur'ana pomalja se u pjesmi-izreci iz *Pjevačeve knjige*. Ta je pjesma duboko inspirirana 97. kur'anskom alinejom šeste sure koju je Jozef von Hammer preveo u svojim *Riznicama Orijenta (Fundgruben des Orients)*, gdje stoji: *On je za vas postavio zvijezde kao vodiče u tami na kopnu i na moru*. To je, zapravo, prijevod ajeta:

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ
الْبَرِّ وَالْبَحْرِ

Goethe, osvljujući se na navedeni kur'anski ajet, piše u svojevrsnom intenziviranju tjelesne radosti: *On je vama zvijezde postavio / K'o vodiče niz kopno i more / Da vam njihov prizor bude mio / dok gledate neprestano gore*.⁵⁷

U Goetheovom očinskom domu u Frankfurtu, Biblija se, naravno, intenzivno proučavala, a pjesnik je uvijek ostao zahvalan na snažnoj dikciji ove knjige. Godine 1772, u dobi od 23 godine, kako smo djelimično prethodno naznačili, Goethe je ipak počeo proučavati Kur'an u njemačkom prijevodu svog frankfurtskog sunarodnjaka Megerlina. Inspiriran raznim i proturječnim djelima o Poslaniku Muhammedu, namjeravao

je napisati dramu o njemu kao protutežu Voltaireovoj prilično satiričnoj slici Poslanika islama.

Međutim, dovršio je samo dva dijela ove drame: jednu Abrahamovu/Ibrahimovu molitvu, koja skončava sa štovanjem zvijezda i umjesto toga se okreće Stvoritelju; svakako je nadahnut relevantnim odjeljkom u šestoj suri (*El-An'ām*). Drugi komad bio je zamišljen kao dijalog između Alija i Fatime, ali je kasnije pretvoren u himnu pod nazivom "Mahomets Gesang"⁵⁸ koju smo već spominjali u ovom radu.

Stoga je Goetheova glorifikacija Muhammeda našla izraz u ovom dramskom fragmentu *Mahomet* iz 1772. godine, koji također sadrži spomenutu pjesmu "Mahomets Gesang" ("Muhamedova pjesma"). Ona zorno izražava Goetheovo poimanje genija i vrijednosti nadahnuća, pjesničkog i poslaničkog. Goethe slavi čistu, neograničenu, samostvarajuću energiju unutarnjeg duha, oličenu u slici Muhammeda i njegove misije. U ovoj pjesmi Muhammed, uspoređuje se sa neobuzdanom rijekom, koja neprestano raste i nosi čovječanstvo u svoje vječno prebivalište.⁵⁹

U "Pjesmi o Muhamedu" nema sukoba između duha koji se okreće od svog prebivališta u beskonačnom ka konačnim i svjetovnim oblicima, u potrazi za društvom, životom i civilizacijom. U tradicionalnom kršćansko-evropskom gledištu, smatralo se da Muhammedova vladavina nad ranom muslimanskom zajednicom u Medini služi njegovim sekularnim ambicijama ili predstavlja đavolski posao. Goethe je ovu manu pretvorio u vrlinu, veličajući duh koji silazi u svijet u "Muhamedovoj pjesmi" i nudi očaravajuću Božiju ljubav. Rijeka je simbol beskrajne akcije i kretanja. Nemirna je, neiscrpna i dinamična, odražava energiju čovjekove čežnje i zanosa te izaziva divljenje i odanost obraćenika.⁶⁰

Zanimljiv je i naredni detalj. U julu 1773. Goethe je napisao Herderu iz Wetzlara: "Želim

⁵⁵ Almir Fatić u svojoj knjizi *Kur'anski semantički kontekst* donosi leksička značenja ove riječi u Kur'anu: "... Odstupa od ispravnog, koji mnogo luta, stalno luta..." Vidjeti: A. Fatić, *Kur'anski semantički kontekst*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu i El-Kalem, Sarajevo, 2014. str. 245.

⁵⁶ Qur'an, Saheeh International, The Cattle: 74, 79. QURAN.COM, 2016.

⁵⁷ Johann Wolfgang von Goethe, *West-Eastern Divan in twelve books*, prijev. Edward Dowden, J.M. Dent & Sons LTD, London - Toronto, 1914. (MCMXIV), str. 4 u: *The Book of Singer*.

⁵⁸ Annemarie Schimmel, "Ikbal i Gete", prijev. Nevad Kahteran, u: *Glasnik Rijaseta islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 1-2, 2009. str. 68-81. Originalni tekst: "IQBAL AND GOETHE" in *Iqbal and Goethe*, collected and edited by M. Ikram Chaghatai, Iqbal Academy Pakistan, 2000, str. 129-144.

⁵⁹ Minou Reeves, *Muhammed u Evropi: hiljadu godina stvaranja mitova na Zapadu* (prijev. Sabina Berberović i Nada Berberović-Dizdarević), Medžlis Islamske zajednice Sarajevo, *IIN Preporod*, 2018, str. 250.

⁶⁰ Ibidem.

se moliti Bogu kao Mojsije u Kur'anu: *Gospodine, učini moje grudi prostranim!*" Ovo je citat iz 25. ajeta sure *Ta-Ha* (رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي). U prvoj (važnoj) verziji Götza (Ürgötza), koja je napisana između augusta 1771. i maja 1772, nalazi se rečenica koja podsjeća na citat ovog stiha iz pisma Herderu. Tamo Götz kaže svom bratu Martinu: "Bog će ti dati prostora/širine."⁶¹

U Kur'anu je Musaov zahtjev Gospodar u da mu da prostor u prsima konkretiziran sljedećim ajetima koje Goethe nije citirao (Sura *Ta-Ha*, 27. ajet i dalje). Kaže se: *Razveži/raspetljaj čvor s jezika moga i daj mi pomoćnika*. Musa, vezanog jezika, nastavlja moliti da mu njegov brat Harun, s kojim će se osnažiti, bude pomoćnik, kako bi mogao odgovoriti zadatku: *I učini ga prijateljem u mom zadatku*. Goethe u svom pismu Herderu aludira na cijeli ovaj odlomak, iako je citirao samo početak. O tome svjedoči istaknuto mjesto kur'anskih alineja.⁶²

(Tako) u oba slučaja, u pismu Herderu kao i u Götzu, rečenica "Bog će ti dati prostora" je između lamentiranja nad nekim nedostacima sljedbenika i želje za prijateljstvom s velikim čovjekom, što u potpunosti odgovara ajetima Kur'ana.⁶³

Kad se u Kur'anu (29:49 i 13:8) kaže da je Poslanik Muhammed odbio zahtjeve nevjernika da im donese mudžizu/čudo, onda Goethe pozdravlja navedeni stav i mnogo kasnije se opet vraća. U dodatku *Zapadno-istočnom divanu* više od četiri decenije docnije kaže se, s aluzijom na te retke:

Čudo ja ne mogu činiti / Najveće čudo je da me ima [da ja postojim].⁶⁴

Veza koju je Herder uspostavio između osjećaja pjesnika i poslanika, za nas je utoliko značajnija, jer je dio iste epohe u kojoj Goethe izražava osjećaj vlastitog pjesnikovog poziva u pjesmi posvećenoj Poslaniku – "Muhammedova pjesma" ("Mahomets Gesang") i u kojoj je mislio na i smišljao *Mahommet-Tragödie* (*Tragedija o Muhamedu*).⁶⁵

U fragmentima *Tragedije o Muhamedu* vrlo će se lucidno vidjeti – kao u bilješkama iz Kur'ana

– da je Goethe pokazao naročit interes za temeljno islamsko učenje, učenje o jednom Bogu (*tevhid*). Na to je učenje posebno ukazao u *Himni*, koju je na početku drame pjevao sam Muhammed pod zvjezdanim nebom (motiv koji smo ranije spomenuli). Ova je scena uprizorena i inspirirana surom *El-An'am* od 75. ajeta nadalje. Ove stihove Goethe, kako možemo primijetiti, nije samo uzeo u svoje bilješke iz Megerlinovog nesprenog prijevoda nego je i sam preveo navedene stihove oslanjajući se na Maraccijev latinski prijevod Kur'ana. Ali ovdje je Goethe uzeo sebi poetsku slobodu da u Poslanikova usta stavi riječi koje se u Kur'anu odnose na Abrahama/Ibrahima, rodonačelnika monoteizma, što može smetati samo onome ko se slijepo drži slova teksta, a ne k je spreman cijeliti kvintesencijalnu poruku teksta kao takvu.⁶⁶

Također u kratkom dijalogu mladog poslanika Muhammeda i njegove dojilje Halime iz fragmenata *Tragedije o Muhamedu*, učenje o jedinosti Boga opet je na poseban način povezano s aluzijom na Božija znamenja u prirodi, što opetovano izražava Goetheovo vjerovanje u prirodu.⁶⁷

Goethe je bio očaran svežinom, snagom, moći, jakošću i procvatom prirode. *Zapadno-istočni divan*, potom *Faust* te mnoga druga Goetheova poetska djela mogu se čitati kao himne prirodi, himne napisane usred kraljevstva prirode. Stavljanje Prirode na pijedestal u svojim pjesničkim djelima bio je Goetheov način da kaže da se "upoznavanjem s obiljem, raznolikošću i zakonima prirode čovjek približio spoznaji Božije vladavine: Jednog Boga iza mnoštva pojava (wird der Mensch auf das göttliche Walten hingewiesen: auf den Einen Gott der Vielheit der Erscheinungen)."⁶⁸

Na mnogim stranicama Mommsen opisuje Goetheovo uvjerenje da islam "zahtijeva popuštanje neodgonetljivoj Božijoj volji (Ergeben in den unergründlichen Willen Gottes)". Goetheov znameniti stih:

⁶¹ Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 48.

⁶² Ibidem, str. 49.

⁶³ Ibidem, str. 50.

⁶⁴ Ibidem, str. 59.

⁶⁵ Ibidem, str. 61.

⁶⁶ Ibidem, str. 71.

⁶⁷ Ibidem, str. 73.

⁶⁸ Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 25.



Närisch, daß jeder in seinem Falle / Seine besondere Meinung preist! / Wenn Islam Gott ergeben heißt / In Islam leben und sterben wir alle.

[Ludo je da svako u svom slučaju / Svoje posebno mišljenje hvali!

Ako islam predanost Bogu znači / U islamu živimo i umiremo svi.];

sugerira da je Goethe islam shvatio i definirao kao sveobuhvatno, ali vrlo fleksibilno, sveprisutno stanje pjesničke radosti zbog postojanja Boga. Ukratko, to je bio Goetheov islam, islam oslobođen tumačenja šerijatskih pravnika, halifatskih šejhul-islama i njihovih fetvi i sl. Goethe nije bio zabrinut za takve teološke, pravne i moralne sisteme niti je osjećao potrebu da se udubljuje u islam te vrste.⁶⁹

3. Goetheovo štovanje Muhammeda kao Umijeće življenja / Umjetničko djelo života (Kunswerk des Lebens⁷⁰)

Goetheova veza s Božijim poslanikom Muhammedom zauzela je cijelo, posebno poglavlje u njegovom životu. Primjerice, dok je prevodio Voltaireovu dramu *Mahomet* (Muhammed) na njemački, dao je sve od sebe da ne omalovaži islamskog poslanika. On je prilagodio neke Voltaireove stavove, uređivao i dodavao nove dijelove do te mjere da je, prema Schimmelu, Goetheov njemački prijevod (i adaptacija) ovog djela poslužio kao svojevrsna antidrama Voltaireovu *Mahometu*.⁷¹

U svojoj *Pjesmi o Muhamedu* (*Mahomets Gesang*), Goethe je izrazio svoje udivljenje i očaranost, otvarajući svoje mlado srce utjecaju Poslanika. Goethe je napisao pjesmu u proljeće 1773, nakon što je pročitao sve dostupne izvore o Muhammedu, kako to sugerira Katharina Mommsen.⁷² U *Pjesmi o Muhamedu* Goethe razvija metaforu rijeke koja teče

prema Bogu.⁷³ Schimmel komentira da je Muhammad Iqbal, veliki pakistanski pjesnik i filozof, bio toliko oduševljen Goetheom da je odlučio prevesti *Mahomets Gesang* na perzijski, napominjući čak i da je "prijevod bio slobodan, te da nijedna pjesma nije mogla ljepše izraziti dinamičku moć Poslanika od Goetheovih riječi. Međutim, ni Iqbal ni Goethe nisu mogli predvidjeti prilično zanimljiv obrat, odnosno činjenicu da je metaforu o Poslaniku kao rijeci već u 10. stoljeću koristio šijski teolog Kulejni. Još jednom, Goetheova intuicija ga je navela da napiše nešto što je muslimanima odgovaralo."⁷⁴

Vjerovanje da Muhammed nije znao ni čitati ni pisati, više puta je zadivilo biografe, a ponekad je i poricano. Za Goethea, naprotiv, to nije bilo nimalo čudno. Čak je nekoliko puta ponovio prednost izgovorene u odnosu na pisanu riječ. I u velikoj uvodnoj pjesmi u *Zapadno-istočnom divanu – Hidžra* (*Hegire*), o kojoj smo govorili – pojavljuje se ovaj motiv: "Kao kada je riječ zavlada, i uskomešala se / Jer to izgovorena riječ bijaše (odnosno: Kako je riječ tamo tako dragocjena bila / Jer riječ je govorena bila)."⁷⁵

Ukratko, Goethe se svojom pozitivnom slikom o Muhammedu ogradio od negativnog prikaza Muhammeda u Evropi.⁷⁶ Osim toga, Goetheov hvalospjev svetom Rochu preuzima iz kršćanskih ideja ono što se u biti podudara s islamom i sa Spinozinom etikom. U pismu od 27. septembra 1816. godine, Goethe je opisao tekst svom prijatelju Sulpizu Boissereju kao "veseli, u sebi pobožni prikaz". Ali to nas opet podsjeća na poštovanje prema pobožnosti perzijskog Hafiza u pjesmi iz istog razdoblja *Nadimak* (*Beinahme*) iz *Zapadno-istočnog divana*:⁷⁷

So quickened is my quiet breast / Spite of negation, spoil and scathe / With the bright image of the faith.⁷⁸

⁶⁹ Enes Karić, "Goethe, His Era, and Islam", Forum, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 36:1, str. 113.

⁷⁰ Ovaj naslov poglavlja preuzet je iz naslova knjige Rüdiger Safranskog: *Goethe: Kunstwerk des Lebens* u njemačkom izvorniku jer ga nalazimo primamljivim.

⁷¹ Annemarie Schimmel, "Goethe und der Islam", Al-Fadschr nr. 95, Islamisches Zentrum Hamburg, septembar 1999.

⁷² Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008.

⁷³ Ibidem, str. 66.

⁷⁴ Annemarie Schimmel, *Goethe und der Islam*, Al-Fadschr nr. 95, Islamisches Zentrum Hamburg, septembar 1999.

⁷⁵ Johann Wolfgang von Goethe, *West-Eastern Divan in twelve books*, prijev. Edward Dowden, J. M. Dent & Sons LTD, London – Toronto, 1914. (MCMXIV), str. 2 u: *The Book of Singer*.

⁷⁶ Katharina Mommsen, *Goethe und der Islam*, Insel Verlag, Frankfurt, 2001, str. 69.

⁷⁷ Katharina Mommsen, *Goethe i islam*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2008, str. 104.

⁷⁸ Johann Wolfgang von Goethe, *West-Eastern Divan in twelve books*, prijev. Edward Dowden, J. M. Dent & Sons LTD, London – Toronto, 1914. (MCMXIV), str. 22 u: *Book of Hafiz*.

*Tako moje plaha prsa živnu / Uprkos poricanju i smetnji i svem otimanju / onom vedrom i prevedrom slikom vjerovanja.*⁷⁹

Hafizovo poznavanje Kur'ana potaklo je Goethea na pjesmu *Nadimak (Beinahme)*.

Goethe je kroz poeziju kao najviši oblik umjetničkog izražavanja (kako navode profesori Enes Karić i Juan Vidal) otkrio *božansko* u prirodi i čovjeku i to je postalo, kako je primijetila Mommsen, središnja tema njegove poezije.⁸⁰

Za razliku od onih racionalističkih prosvjetiteljskih mislilaca koji su Muhammeda gledali s užasom, Goethe ga je prihvatio kao izvor oslobađajuće inspiracije. U originalnom dramskom fragmentu *Mahomet*, Muhammedova kći Fatima, njegov zet Ali i njegov posvojeni sin Zeid (u fragmentu se zove Beid), gledaju rijeku, odnosno duh Poslanika, dok on osvaja i grli ih. Goetheove stihove, zapravo, izgovaraju ovi prvi obraćenici na Muhammedovu vjeru i upućuju na trijumfalno napredovanje islama od Muhammedove usamljene planinske spilje do njegovog prihvaćanja u cijelom Arapskom Carstvu – kao i na duhovni napredak vjernika prema njihovom beskonačnom drugom životu.⁸¹

Goetheova *Mahomets Gesang* napisana je još 1772, dvadesetak godina prije Napoleonovog uspjeha i skoro šezdeset godina prije nego što su objavljene Hegelove teorije o ulozi svjetskih povijesnih ličnosti. Goethe je hvalio Muhammeda kao izuzetnog čovjeka koji je ostavio naslijeđe u svom Kur'anu koje će trajati cijelu vječnost.⁸²

Goethe nije bio usamljen u prepoznavanju elementa genija u Muhammedu posebno na

njemačkom govornom području. Ovdje ćemo samo spomenuti Karoline von Günderode, njemačku romantičarsku pjesnikinju koja je napisala dramu i pjesmu prikazujući Muhammeda kao izuzetnu figuru kolosalnih razmjera. Njezina pjesma nosi naslov *Mahomets Traum in der Wüste (Muhamedov san u pustinji)*. Kroz tekstove koje su napisali autori odlučni da Muhammeda i islam predstave u pravom svjetlu, tekstove Hegela, Goethea, Hugoa, Thomasa Carlislea i Caroline von Gunderode, Muhammed (a s njim i islam i Kur'an) prepoznat je u novoj tradiciji štovanja i veneracije heroja kao jedan od velikih duhovnih ljudi povijesti.

Goetheov dalekosežan i nadahnjujući utjecaj, čak i na muslimanske mislioe, pjesnike i filozofe, pokazuje činjenica koju spominje profesor Hilmo Neimarlija u predgovoru *Džibrilovom krilu* kad govori o mišljenju i djelu Muhammada Iqbala rekavši: "Poruka Istoka je, prema samom Iqbalu, njegov odgovor na poticaj Goetheova *Zapadno-istočnog divana*, a s tim djelom kritika povezuje neka od njegovih najviših pjesničkih dostignuća."⁸³

Upravo zbog Goetheova snažnog djelovanja u osvjetljavanju islama u duhu istine ne samo za svoje vrijeme, već i za vrijeme koje je uslijedilo, njegov je značaj neosporno važan i nije zanemarljiv. Goetheove pjesme, romani, drame smatraju se jednim od najvećih umjetničkih ostvarenja i klasičnih remek-djela u *Weltliteratur* (svjetska književnost, termin koji je lično skovao i predložio), stoga je potreban pažljiv pristup i uvažavanje njegove misli i djela, misli koja je afirmirala islam u punini.

⁷⁹ Vidjeti: Johan Volfgang Gete, *Zapadno-istočni divan / Herman i Doroteja*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2004.

⁸⁰ Enes Karić, "Goethe, His Era, and Islam", Forum, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 36:1, str. 117.

⁸¹ Minou Reeves, *Muhammed u Evropi: hiljadu godina stvaranja mitova na Zapadu* (prijev. Sabina Berberović i Nađa

Berberović-Dizdarević), Medžlis Islamske zajednice Sarajevo, *IIN Preporod*, 2018, str. 250–252.

⁸² Ibidem.

⁸³ Neimarlija, Hilmo. Predgovor knjizi Annemarie Schimmel *Džibrilovo krilo*, preveo Enes Karić. Sarajevo: El-Kalem i Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 2013. str. 5.

Izvori

Almond, Ian. *History of Islam in German Thought: From Leibniz to Nietzsche*. New York & London: Routledge, 2010.

Asad, Muhammad. *The Message of The Qur'an*. Dar al-Andalus: Gibraltar, 1980.

Bousquet, Georges-Henri. "Goethe et l'Islâm". *Studia Islamica*, No. 33, 1971, pp. 151–164.

Fatić, Almir. Kur'anski semantički kontekst. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, 2014.

Gete, Johan Volfgang. *Zapadno-istočni divan / Herman i Doroteja*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.

Goethe, Johann Wolfgang v. *Bilješke i rasprave za bolje razumijevanje Zapadno-istočnog divana: orijentalna*



- poezija*, s njemačkog jezika prevela Mirjana Vujačić. Dubrovnik: časopis za književnost, nauku i umjetnost, N.s., god.10, 1999.
- Goethe, Johann Wolfgang v. *West-Eastern Divan in twelve books*. Translated by Edward Dowden. London & Toronto: J. M. Dent & Sons LTD. 1914. (MCMXIV).
- Goethe, Johann Wolfgang. *Poezija i zbilja*. Preveo Zdenko Škreb. Zagreb: Matica hrvatska, 1953.
- Hadžić, Salim A. "Pjesma Hidžra od Getea." *Glasnik Rijaseta IZ BiH*, broj 7-8, 2007, str. 623. i dalje.
- Handžić, Dženan. "Geteova otvorenost prema svijetu". *Novi Muallim* 37, 2009.
- Karić, Enes. "Goethe, His Era, and Islam", Forum, *The American Journal of Islamic Social Sciences* 36:1, 2019.
- Mommsen, Katharina. *Goethe i islam*. Sarajevo: Dobra knjiga, 2008.
- Mommsen, Katharina. *Goethe und der Islam*. Frankfurt: Insel Verlag, 2001.
- Neimarlija, Hilmo. "Goetheovi kosmopolitski vidici islama". *Logos*, br. 2, 2020.
- Reeves, Minou. *Muhammed u Evropi: hiljadu godina stvaranja mitova na Zapadu* (prijevod Sabina Berberović, Nađa Berberović-Dizdarević). Sarajevo: Medžlis Islamske Zajednice Sarajevo, *IIN Preporod*, 2018.
- Safranski, Rüdiger. *Goethe: Life as a Work of Art*. Translated by David Dollenmayer. Liveright, 2017.
- Schimmel, Annemarie. *Džibrilovo krilo*. Preveo Enes Karić. Sarajevo: El-Kalem, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 2013.
- Schimmel, Annemarie. "Ikbal i Gete". Preveo Nevad Kahteran. U: *Glasnik Rijaseta islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, br. 1-2, 2009, str. 68-81.
- Schimmel, Annemarie. "Goethe und der Islam". *Islamisches Zentrum Hamburg: Al-Fadschr* nr. 95, September 1999.
- Schimmel, Annemarie. *Geografija pjesnika*. Prijevod s arapskog: Enes Karić. Sarajevo: Bemust, 2004.

Abstract

Qur'anic Motives in the Literature of Johann Wolfgang Von Goethe

Dženan Mušanović

In this paper, we discuss the Qur'anic, Islamic and oriental motifs incorporated in the literary work of Johann Wolfgang von Goethe. We explore the ways in which Islam, the Qur'an and the Prophet Muhammad inspired some of his works. First, we bring the biographical-historical context. This is followed by a summary of fragments of Goethe's works inspired by Islam and the Qur'an. The book that completely embraces the tradition of Islam and is permeated with these motifs as a whole is the *Western-Eastern divan*. The paper does not cover all the motives or all the assertions, since space constraints did not allow us to elaborate the topic in more depth and detail. Finally, the third part of the paper particularly discusses the reference to Muhammad in Goethe's artistic work and his enthusiasm for the personality of the Prophet.

Keywords: Goethe, Islam, Qur'an, Western-Eastern divan, Hafiz, motif, poet.

Divani Šems

Gazel 1518

Onaj Mjesec u Nigdini, to sam Ja.
Izvan ne traži Me, srčika duše sam tvoja.
Tebe svako zove: dođi meni!
A tebi samom jedino zovem te Ja.
Kakvim god Me bojama budeš bojio,
Lijepim il' ružnim, o Meni nemaš znanja.
Nekad veliš: "Nevjeran si, izdajice."
Upravo. Dokle god si takav, ovakav sam Ja.¹

Slijepac, gle, smatra da Me i nema.
A za gluho uho, bez jezika sam Ja.²

Glib i kal dokle će oči tvoje mutiti?
Isperi oči od mulja, da se ukažem Ja.
Odjeća i zalogaj, glina raznobojna to je.
Glina te opčinila, dostojan nisi da te ugostim Ja.
Gle, glina, u glini je dobrotu, gledaj!
Kako da tu dobrotu posuđenu oduzmem Ja?!
Dušo! Ja sam Voda vode i Vrt vrtova.
Hiljadama jorgovana jorgovan sam Ja!
Govor je lađa, značenje je more.
Zbori što prije da lađu porinem Ja!



Ah misli li, muslimani, da sam sebe ne poznajem.
Ni kršćanin nit jevrej, ni štovatelj vatre nit musliman sam.
Ni istočnjak ni zapadnjak, ni sa kopna ni s mora sam.
Nit od četir' elementa, ni iz kosmosa vrtećeg sam.
Nit od zemlje, vjetra, vode, nit od vatre ja sam.
Nit od Arša nit nizine, nit iz Svijeta stvorenog sam.
Iz Indije, ni iz Kine, ni Bugarske i Saksina nisam.
Nit od Iračke zemlje ni iz Horasana nisam.
Ni od ovog ni onog svijeta, ni iz raja nit iz pakla sam.
Ni od Adema ni od Have, nit iz Firdovsa Ridvanova sam.
Mjesto moje u bezmjestu, znak je moj bez znaka biti.
Nit je u tijelu nit u duši, jer iz Dušine duše ja sam.
Dvojnost iz sebe izbacio sam, svijeta dva k'o jedan gledam.
Jednog tražim, Jedan zborim, Jednog znam, Jednog doživam.
On je Prvi i Posljednji, Vidljivi i Nutarnji je.
Osim "Hu" i samo "Hu", ja drugo ništa ne znam.
Iz pehara aska opijen sam, oba svijeta ostavio.
Rindaluk i opijenost za popudbinu uzeo sam.
Ako u životu ovom dah jedan bez Njeg' mi bude,
zbog tog daha, i tog trenu bit će me života sram.
Ako dođe dan da s Dostom tren u halvetu budem,
Svijeta oba pod noge ću bacit' i sve drugo ostavljam.
Ah drugovi, kakva li sam ptica, već u jajetu lepršam.
U tijelu od ilovače, al' sav ask sam, duša sav sam!
O Šemsu iz Tabriza, tako sam opijen u svijetu ovome,
da sem pjanstva i opijenosti drugog dermana nemam.

¹ To jest, dokle god si u neznanju o samome sebi, dotle i o Meni smatraš da sam nepovjerljiv i nepouzdan.

² To jest, gluho uho ne čuje Moj govor.